

MEDIACIÓ CULTURAL

Dra. ARACELI GONZÁLEZ VÁZQUEZ
Institució Milà i Fontanals (IMF - CSIC)

Si non è vero, è ben trovato. Diuen diversos antropòlegs en els seus articles i llibres, i també es diu en “mems” que circulen àmpliament a través d’Internet, que l’antropòloga nord-americana Ruth Benedict (1887-1948) va escriure alguna vegada que el propòsit de l’antropologia és fer que el món sigui un lloc segur per a les diferències humanes («The purpose of anthropology is to make the world safe for human differences»). El que Ruth Benedict realment va escriure, i ho va fer en la seva coneguda obra *The Chrysanthemum and the Sword* (“El crisantem i l’espasa”) (1946 : 15), és que l’objectiu dels científics socials és aconseguir un món que s’hagi fet segur per a les diferències. La frase original diu «to make the world made safe for differences», que en la traducció al castellà realitzada per Javier Alfaya Bula per a Alianza Editorial ha esdevingut «un món en el qual puguin existir les diferències», perdent el matís de la seguretat, que certament era rellevant. Els científics socials de qui parla Benedict són, segons diu, antropòlegs que no s’entesten a subratllar la superficialitat de les diferències o a defensar la uniformitat humana, sinó que pensen que les diferències han d’existir i que han de respectar-se (Benedict, 1946 : 15). Ruth Benedict, que va escriure «El crisantem i l’espasa» sobre el Japó i els japonesos a petició del govern dels Estats Units durant la Segona Guerra Mundial, parla in extenso en el seu llibre de les diferències que estima que existeixen en la seva època entre el Japó i els Estats Units, i les considera diferències “culturals” i diferències “nacionals”. La qüestió de la seguretat devia ser considerada rellevant en l’escenari de guerra i postguerra de la Segona Guerra Mundial en què veu la llum aquest treball, i s’explica per si mateixa si tenim en compte que el llibre de Benedict va ser, en origen, un informe per a la US Office of War Information (Oficina dels Estats Units d’Informació de Guerra) titulat *Japanese Behavior Patterns* (Patrons de conducta japonesos).

Davant la presència de les diferències humanes de què parla Benedict, que de vegades no són sinó similituds i afinitats, i que de vegades fins i tot comporten identitat i mateixitat, els antropòlegs han parlat preferentment de “cultures”. No des de Benedict, és clar, però sí amb especial passió a partir de la difusió de la seva obra esmentada i de la titulada *Patterns of Culture*, publicada amb anterioritat, el 1934. Ruth Benedict, el seu mestre Franz Boas (1848-1942) i la seva col·lega Margaret Mead (1901-1978), entre d'altres, són tres dels antropòlegs que, fonamentalment en els anys trenta, quaranta i cinquanta del segle XX, aposten fort pel relativisme cultural i per una concepció del terme “cultura” que subratlla l'existència d'hàbits socials i de valors grupals en les comunitats en què s'integren els individus. A mitjan dels seixanta del segle XX, el filòsof polític Leo Strauss (1899-1973) portaria més lluny encara el dictum de Benedict, i afirmarà que, més aviat, del que es tracta en la seva època, de palpable Guerra Freda, és de fer del món un lloc segur per a les democràcies occidentals («to make the world safe for the Western democracies») (Strauss, 1964 : 4), subratllant la idoneïtat que tot el globus esdevingui democràtic. Tot el que s'ha dit anteriorment adquireix una rellevància fonamental si volem donar compte de la ventura d'una pràctica de l'antropologia aplicada que adquireix força inusitada en aquest context, en el si de les antropologies d'inspiració boasiana: ens referim a la “mediació cultural”, també plantejada com a “mediació inter / cross-cultural”.

Les diferències humanes, com dirà la pròpia Ruth Benedict (1946 : 15), no són una espasa de Dàmocles que amenaça el món. Però, molt sovint, els agents que participen en la resolució de tensions i conflictes entre els humans, entre individus i col·lectius, estimen que tenen l'arrel en el que s'han anomenat “diferències culturals”, i estenen ben sovint una percepció problemàtica de la diferència, entesa essencialment com a diferència de caràcter “cultural”, “nacional” o “ètnica”.

Aquest no és un fet exclusiu de les societats actuals: ni la percepció problemàtica de la diferència, ni la comprensió del món a través de la categoria “cultura”. A la fi del segle XVII, Germain Moüette, un jove francès de divuit anys, natural de la vila de Bonnelles, serà esclavitzat per uns corsaris de la ciutat atlàntica marroquina de Salé, i serà venut al mercat d'esclaus d'aquesta ciutat. Moüette navegava en un vaixell que havia partit del port francès de Dieppe i que es dirigia a les illes Antilles, al Carib. Tal com ell mateix narra en el seu relat de captivitat i de redempció, publicat el 1683 a la seva tornada a França, Moüette romandrà privat de llibertat durant onze anys, i només serà alliberat a través de la intermediació dels frares parisencs de l'Orde de la Mercè. En tornar al seu país, i amb el determinat propòsit d'ajudar a la política exterior de l'omnipotent ministre Jean-Baptiste Colbert (1619-1683), Moüette publica la memòria del seu captiveri i, acompanyant-la com a annex, un diccionari àrab marroquí-francès, el primer que, després de la publicació de Pedro de Alcalá de 1505 titulada *Vocabulista arauigo en lletra castellana*, tradueix un glossari de centenars de paraules d'una variant vernacla occidental de l'àrab a una llengua europea (González Vázquez, 2014).

Això el converteix, a la França de Lluís XIV (1638-1715) i de Colbert, en un mediador cultural de primer ordre. Igual que Moüette, Colbert també entenia que els coneixements lingüístics eren de vital importància en les relacions amb l'altre: de fet, el 1669 havia creat l'École des Jeunes de Langues a París, germen de la futura École de Langues Orientales (1795), actualment, i des de 1971, anomenada INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales). El 1803, quan la càtedra d'àrab que ocupa el francès Antoine Isaac, baró Sylvestre de Sacy (1758-1838), es desdobla en càtedra d'àrab “literal” i d'àrab “vulgar”, detindrà aquesta última un sacerdot melquita procedent d'Egipte i d'origen sirià, Dom Raphaël de Monachis, arribat a França amb Napoleó Bonaparte (Messaudi, 2015 : 57).

No és l'únic cristià d'Orient Pròxim que ensenya àrab a Europa en aquestes dates (i que ha servit d'interpret als europeus en les seves expedicions comercials i imperials), però sí que és un dels que arriben a posseir un càrrec acadèmic de rellevància. La tasca de mediació cultural que realitzen Moüette i de Monachis en els segles XVII i XVIII, des de les seves diferents condicions personals i habilitats lingüístiques, es troba fortament incardinada en l'imperialisme europeu: a França, però també en altres llocs d'Europa, s'emfatitza en aquesta època la necessitat de conèixer millor l'altre, inclosa la seva llengua, per dominar-lo millor, la qual cosa sens dubte facilitarà l'explotació directa o indirecta dels seus recursos.

En realitat, el que té lloc en aquesta època no és un mer despertar europeu centrat en el coneixement de la cultura de l'Altre, i producte de la intensitat dels (des)acords amb els humans que són percebuts culturalment diferents, sinó, plus ultra, forts processos de reduccionisme cultural, d'alterització i d'essencialització, fins i tot de segregació, lligats al projecte de la Modernitat occidental i a l'expansionisme de les monarquies i els estats-nació.

Ens hem fixat en aquests exemples de mediació cultural —i lingüística— al Mediterrani a l'Edat Moderna per apuntar la profunditat històrica de certes concepcions de les relacions humanes, i per referir-nos a un espai en el qual han tingut lloc processos de mediació cultural intensos i enormement interessants. La mediació cultural se sol entendre en els nostres dies com una mediació personal o institucional, entre individus o col·lectius de diferents cultures. Aquesta, que pot ser una definició operativa, es queda una miqueta curta si tenim en compte que, tal com ens recorden amb especial intensitat avui dia els investigadors de l'art, els arqueòlegs i els antropòlegs, els objectes també posseeixen agència en la mediació cultural. Una pel·lícula pot actuar com un mediador cultural de primer ordre, i, sens dubte, molts altres dels productes que generen i transfereixen els mitjans de comunicació de masses i les xarxes socials actuen com a mediadors culturals. Indubtablement, el desenvolupament tecnològic de les últimes dècades va possibilitant una veritable revolució en aquest ordre de coses.

En un sentit ampli, s'entén que la mediació cultural és l'actuació d'un subjecte o de diversos subjectes com a intermediaris en una situació de necessitat, o de tensió i/o conflicte cultural entre parts. Pel que fa a l'aspecte lingüístic, la mediació cultural té per objecte facilitar una comunicació efectiva entre aquestes parts. D'aquesta manera, la traducció i la interpretació esdevenen actes fonamentals de la mediació cultural lingüística i cultural. En temps de creixent incertesa, i de creixents mobilitats forçades, els mediadors culturals emergeixen com a actors aparentment ineludibles per a situacions d'emergència lligades a certes formes de mobilitat transnacional i transcontinental: la seva tasca se sol emmarcar en l'humanitarisme, i sol tenir per objecte l'atenció als migrants, als refugiats i als demandants d'asil. Un mediador cultural treballa fonamentalment per a la integració, però també per a l'arbitri, modelant la predisposició dels individus. Així, els professors en escoles, instituts i universitats, els professionals de la salut, i altres treballadors que formen part d'institucions públiques i privades, esdevenen sovint mediadors culturals. La tasca de mediació cultural esdevé pròpia de cadascun dels interlocutors locals amb els quals interactuïn els migrants, en molts casos no de forma conscient o activa. És una mena de mediació cultural informal, que no ha estat activada de manera conscient o de manera institucional. La mediació cultural pot presentar-se també com a activitat professionalitzada.

Fotografia: Dones d'un llogaret del Rif Occidental, el Marroc (Araceli González Vázquez, 2007).

Aquest és un paper que comporta una responsabilitat molt considerable, ja que s'entén que el mediador cultural ha de facilitar la comprensió de les convencions culturals, però també de normes i de pràctiques consuetudinàries que procuren la convivència en pau. Per a tots els arribats a un territori, els espais en els quals té lloc la interacció social es converteixen en espais de mediació cultural. No obstant això, la mediació cultural dista de ser una mera didàctica cultural.

Un aspecte en el qual la mediació cultural esdevé problemàtica és el de la dominació cultural. La mediació cultural pot col·laborar activament en la difusió de les cultures hegemòniques, particularment quan s'entén de manera unidireccional, com a activitat d'un subjecte/una institució que fa de mitjancer, perquè un altre apre(he)ngui una cultura sense que aquest segon subjecte sigui altra cosa que un receptor, obviant la possibilitat que al seu torn iniciï un procés de transferència cultural cap a la societat de la qual ara ha de formar part. Sovint, i en el marc de les societats capitalistes i neoliberals, i sota certes concepcions de la Modernitat i certs prejudicis que s'aboquen sobre certes classes socials, la mediació cultural col·labora en la construcció de cultures hegemòniques i propulsa l'assimilacionisme. Forma part d'accions colonials, neocolonials i imperials, d'homogeneïtzació cultural i fins i tot aculturació.

Un dels punts de fricció de la mediació cultural està en el debat que genera la creació d'agents que ensenyin a apre(he)ndre la cultura, ja que no es tracta de contribuir a una essencialització cultural enfront de la presència de nous nadius, ni d'imposar maneres de resolució de conflictes etnocèntrics o occidentalocèntrics. De fet, en la idea de mediació cultural hi ha subjacent una certa idea de simetria cultural: en la lògica imperant, per mediar satisfactòriament entre dues o més cultures, sembla necessari reconèixer prèviament que existeix una simetria entre elles, i que les visions del món dels actors implicats no s'han de relacionar de manera jeràrquica. Aquest fet obvia les relacions de poder inherents a les relacions interpersonals i interculturals i les profundes asimetries que han de gestionar els qui migren, i especialment els qui migren sense recursos. Un mediador cultural eficient hauria de ser plenament conscient, si això fos possible, dels biaixos que introdueixen en la seva tasca les seves pròpies concepcions culturals i les seves pròpies concepcions de les diferències humanes. En el període imperial i colonial i, per tant, en tota situació d'imperialisme i de colonialitat passada o present, la mediació cultural pot ser un instrument de dominació i d'alienació.

En una situació present o futura de postcolonialitat, però també de neocolonialitat, i encara del que s'ha anomenat decolonialitat, la mediació cultural ha d'estar lluny de la coerció i de l'assimilacionisme, i idealment ha de possibilitar que els qui hi estiguin implicats tinguin la possibilitat de reforçar certs imperatius ètics, entre ells el de la inclusivitat social.

Potser, abans que limitar-se a una didàctica dels usos i pràctiques d'un lloc (cosa que ocorre sovint i ve determinat pels projectes polítics dels estats-nació), les societats que generen mediadors culturals haurien de fer un esforç més gran per millorar la seva receptivitat enfront dels subjectes mobilitzats: potser, del que es tracta no és de garantir una transferència cultural unidireccional, sinó de millorar la bidireccionalitat /multidireccionalitat,

i d'assegurar que les persones que han migrat puguin co-crear cultura, co-crear diferència i identitat, en condicions òptimes, en qualsevol espai en el qual es facin presents. Per treballar en un futur en aquesta direcció, l'antropologia és una eina de vital importància.

Bibliografia

- Benedict, Ruth (1946): *The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture*. Nova York, Houghton Mifflin Harcourt.
- Benedict, Ruth (2006): *El crisantemo y la espada*. Traducció de Javier Alfaya Bula. Madrid, Alianza Editorial.
- González Vázquez, Araceli (2014): «El árabe marroquí visto por un cautivo francés del siglo XVII: estudio histórico, social y cultural del Dictionnaire françois-arabesque de Germain Moüette», *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos (MEAH)*, Sección Árabe-Islam, vol. 63 : 65-90.
- Messaoudi, Alain (2015): *Les arabisants et la France coloniale, 1780-1930*. Lyon, ENS Éditions.
- Strauss, Leo (1964): *The City and Man*. Chicago, University of Chicago Press.